

Tamás Nótári¹

Egy kora középkori koncepció per újraértelmezése²

A Lothar Kolmer és Christian Rohr által szerkesztett tanulmánykötet darabjai új megvilágításba helyezik, mintegy perújrafelvételt kezdeményeznek III. Tasziló, Bajorország hercege ügyében. A Nagy Károly által létrehozott egységes birodalom megteremtése számos áldozatot követelt, ezek egyike volt III. Tasziló, a Bajorországban két évszázadon át uralkodó Agilolfing-dinasztia utolsó hercege, akit trónjától a frank uralkodó nem valamiféle véres katonai vereség következményeként fosztott meg, hanem egy 788-ban megrendezett – mai szóhasználatnál élve: koncepció – perben. A pert megelőzően Károly jól kiszámított diplomáciai lépésekkel mind kül-, mind pedig belpolitikailag elszigetelte Taszilót, s végül – *iurisdictio*ja alá vonandó – 787-ben vazallusává tette. Fő vádként a Károlyhoz hű bajorok az *infidelitast*, vagyis a hűbérúr iránti hűtlenséget, valamint a *harisli*zt, azaz a királyi sereg engedély nélküli elhagyását hozták fel Tasziló ellen – igaz, az utóbbi cselekményre állítólag negyed századdal a per előtt került sor.

Az utolsó bajor herceg trónfosztása és az önálló Bajor Hercegség megszűnése történetének nehezen rekonstruálható volta a forrásanyag jellegéből adódik: a korabeli eseményekről csak frank elbeszélő forrásokból értesülhetünk, s e textusok a történeteket a 788-as trónfosztás tükrében, s azt legitimáló szemszögből adják elő. Az események láncolatának rekonstrukcióját alapvetően két forrás, az *Annales regni Francorum* és az *Annales qui dicuntur Einhardi* alapján ismerhetjük meg, az egyéb forrásokat inkább e két textus kiegészítéséhez, pontosításához, esetlegesen a velük való ütköztetéshez hívhatjuk segítségül. Sem az *Annales regni Francorum*, sem az *Annales qui dicuntur Einhardi* nem az adott történet esztendejében, hanem valamivel később keletkezett.

A Tasziló által a frank uralkodóknak, Pippinnek és Károlynak tett esküket a következőképpen összegezzük: 757-ben nagy valószínűséggel, 781-ben pedig bizonyosan hűségesküt tett, majd 787-ben vazallusként vetette magát alá Károlynak. A 757-es hűségesküt a források szerzői a 787-es vazallusi esküből következtették vissza, s annak alapján értelmezték, vagyis pontosabban értelmezték tudatosan félre. Tekintsük át, hogy miben állhatott a hűségeskü(k) essenciája. A hűségeskü lényegét kétségkívül a *fidelitas* képezte, ám e fogalom meglehetősen nehezen rekonstruálható. Érthetjük alatta két személy olyan viszonyát, amely alapján ezek kötelesek tanáccsal és tettel segítségére lenni, egymás javát előmozdítani és kárát megakadályozni. Semmiképpen nem határozhatunk meg azonban egy statikus definíciót, tekintve, hogy a (hűség)eskü az érintettek személyétől és helyzetétől függött. A VIII. században többfajta hűségesküvel találkozhatni a forrásokban: 786 vagy 792 után – a datálás vitatott – az alattvalói eskük újra szokásba jöttek, ekkortájt ugyanis egy összeesküvés résztvevői azzal próbálták kimenteni magukat, hogy nem ígértek Károlynak hűséget; ez szolgáltatta az okot, hogy minden tizenkét év feletti alattvalót eskü tételére kötelezte. Az eskü szövegét nem ismerjük, a 789-ből származó *Legationis Edictum*ban ránk maradt, a királynak és fiainak teendő *sacramentum fidelitatis*ban az eskütevő életének hátralevő részére ígéri meg hűségét (*fidelis sum et ero*) – ám e hűség bővebb tartalma nincsen kifejtve. Egy 802-ben keletkezett *capitulare* tartalmaz ugyan egyfajta felsorolást, amely a *sacramentum fidelitatis*t tevők számára kötelező erővel bírt, ám az alattvalói eskü és a (vazallusi) hűségeskü közötti kapcsolat nem határozható meg pontosabban.

Az eskük szövegét nem ismerjük, tartalmukra legkönnyebben megszegésük eseteiből következtethetünk: ezek közé tartozott az adófizetés megtagadása és a *contumacia*, a frank

¹ Dr. habil., PhD, tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30., egyetemi docens Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék, 1042 Budapest, Viola u. 2–4.

² Kolmer, Lothar–Rohr, Christian (Hrsg.): Tassilo III. von Bayern. Großmacht und Ohnmacht im 8. Jahrhundert, Pustet, Regensburg, 2005. 256 o.

hatalom alóli megszabadulás kísérlete (*dictione abstrahere*) akár lázongás, akár harci cselekmények révén, ugyanakkor az önhatalmú katonai akciók tilalmának megszegése is a *promissiones*, a *sacramenta* és a *fidelitas* semmibevételének minősült, tekintve, hogy a frank király engedélye nélkül senki ellen sem volt szabad támadást indítani. Ezek alapján nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy a hűségeskütevő általában a frank főhatalmat volt köteles elismerni, s ennek keretében mindentől tartózkodnia kellett, ami ennek megsértését vonhatta maga után, azonban nem állapítható meg, hogy főszabályszerűen ezenkívül hadsereg kiállításának kötelessége hárult volna rá, illetve a belpolitika autonómiáját szintén nem érintette. A frank uralom elleni lázadás, vagyis a hűségeskü megszegése különféle szankciókat, végül pedig az adott államnak (királyságnak, hercegségnek) a Frank Birodalomba történő annexióját vonta maga után; tehát a *fidelitas* esküekénti kikényszerítése többek között az államközi kapcsolatok fontos eszközének bizonyult, azonban alkalmazásának ez csupán egyik tere, nem kevésbé volt jelentős országon belül az alattvalók hűségének biztosítására, valamint a vazallusi viszonyok létrehozására – mindezek közös momentuma a *semper fidelis esse* ígérete.

A Taszilóval szembeni koncepciók perre 788-ban, Ingelheimban került sor: a frankok és az uralmuk alatt álló *nationes* találkozásánál – az *Annales regni Francorum* szerint a többi vazallushoz hasonlóan, az *Annales Mettenses priores* szerint a többi bajor *principesszel* együtt – Taszilónak is meg kellett jelennie. Miután Tasziló elment Ingelheimbe, Károly elvitette Bajorországból a hercegnét, Liutpirget, a hercegi gyermekeket és a kincseket, valamint hogy a herceg megaláztatása teljes legyen, fegyvertelenül kellett a király elé járulnia. A frank *optimates* jelenlétében megtartott tárgyaláson a Károlyhoz „hűséges” bajorok súlyos vádakkal illették Taszilót, miszerint az még akkor sem volt hajlandó hűségesküjét betartani, miután túszoikat – s ezek között saját fiát is – Károly rendelkezésére bocsátott; mindezen tetteit felesége, Liutpirg sugallatára tette, hasonlóképpen a hercegné – apja trónfosztását megbosszulandó – bujtotta fel férjét, hogy lépjen szövetségre az avarokkal. (Az avarokkal kötött szövetség kiváltképp nagy súllyal esett latba, lévén hogy ezek a keresztény világ, s ezzel a korabeli *ius gentium* határain kívül helyezkedtek el, következésképpen aki velük szövetkezett, az egész keresztény világgal fordult szembe.) Tasziló a vádak egy részét nem tagadhatta, hiszen önálló külpolitikája részét képezte, hogy más népekkel kapcsolatot vegyen fel, s ezeket saját belátása szerint alakította, ami természetesen a frank uralkodó szemében hűtlenségnek tűnt. Mindezen vádpontok azonban nem lettek volna elegendőek ahhoz, hogy Taszilót halálra ítéljék, illetve őt és utódait megfosszák a hercegségtől, valamint hogy a hercegséget a frank király kezére játsszák: a herceg korábbi állítólagos bűneit kellett előhozni, többek között a 757-es aquitániai hadjáratban elkövetett *harislizt*, vagyis a királyi had önkényes elhagyását. A vád jogi háttere ugyan – amint utóbb az elemzés kimutatja majd – pusztán a sereg engedély nélküli elhagyásával nem volt megalapozott, tekintettel arra, hogy a *harisliz* csak a IX. századtól számított halállal büntetendő cselekménynek. A bűnösség kimondása után Károlyt „kegyessége” és „rokoni érzései” arra indították, hogy ne engedje a halálos ítéletet végrehajtani; Taszilónak azt kellett kérnie, hogy hátralevő életét kolostorban tölthesse, ahol bűneit megbánhatja, s így legalább lelke üdvéről gondoskodhatik – a herceg tonzúrázására 788. július 6-án került sor, majd Jumièges-be száműzték. Hasonlóképpen fiait, Theodót és Theodbertet, valamint feleségét, Liutpirget és leányait, Cotaniát és Hrodudot is – egymástól szigorúan elkülönítve, feltehetően más-más – kolostorba zárták, amivel még azt is meggátolták, hogy az Agilolfing-dinasztia házasságok révén fennmaradhasson.

Az *Annalesek* elbeszélése túllontúl harmonikusnak és lekerékítettnek tűnik ahhoz, hogy teljességgel megfelelhessen a valóságnak: Tasziló védekezése mindenestül hiányzik – hiszen hivatkozhatott volna a 763-as események kapcsán betegségére –, beismerő vallomása is irreálisan bűnbánó benyomást kelt. Mind Tasziló gyermekei kolostorba zárásának, mind Bajorország a Karolingok birodalmába történt anektálásának jogi megalapozottsága igen kétséges, hiszen Tasziló tonzúrázását követően de iure fiának kellett volna az Agilolfingek öröklési jogát biztosító *Lex Baiuvariorum* rendelkezése szerint átvennie a hercegséget. Ugyanakkor ezen eset némiképp

jellemzi a középkori jogérzék működését, mivel nem a sérthetetlennek vélt jogot változtatták meg, illetve interpretálták a tényállásnak megfelelően, hanem olyan, a törvénynek megfelelő tényállást konstruáltak, ami a kívánt politikai eredményre vezetett – nem vitatták el Tasziló gyermekeinek és feleségének igényét a Bajor Hercegségre, viszont személyi státuszukat változtatták meg oly módon, hogy de iure már nem illette meg őket igényük érvényesítése. (Természetesen Nagy Károlynak lehetősége nyílt volna Tasziló mellett a család többi tagját is halálra ítéltetni, ám e drasztikus, a kortársakban és a bajor alattvalókban is várhatóan visszatetszést keltő megoldástól nyilvánvalóan visszariadt, s ezért megelégedett a *Klostertoddal*.) Az Agilolfing-dinasztia félreállítása kétségkívül nem volt jogilag megalapozott, érdemes azonban megvizsgálni, hogy Tasziló elítélése mennyiben tekinthető jogszerűnek, illetve az ellene felhozott vádak hogyan csoportosíthatók és minősíthetők. Megoszlanak a vélemények arra vonatkozóan, hogy az ítélet alapját elsődlegesen a 763-as *harisliz* jelentette-e, illetve a *harisliz crimen maiestatis*nak minősült-e, vagy pedig a *harisliz* az egyéb, a herceg ellen felhozott vádpontokhoz hasonlóan az *infidelitas* kategóriájába tartozik-e, amelyek együtt szolgáltak indokul az ítélethez. A kora középkorban a *crimen maiestatis* fogalma az antikvitás örökségének mintegy utolsó összefoglalójánál, Isidorus Hispalensisnél fordul elő, majd hosszabb időre kivész a használatból, s csak az *Annales regni Francorum* él e megnevezéssel Nagy Károly császárrá koronázását követően a pápa elleni összeesküvők kapcsán, ám ezen utóbbi előfordulás összefüggést mutat az antik hagyományt – kiváltképp Itáliában – feléleszteni igyekvő Karoling-reneszánszsal. A szintén a császárrá koronázás után keletkezett *Annales qui dicuntur Einhardi* Taszilót *maiestatis reus*nak nevezi – ám épp e döntő fontosságúnak tekinthető fordulat hiányzik a korábban lejegyzett *Annales regni Francorum* vonatkozó részéből, s nagy valószínűséggel későbbi betoldás eredménye. A *Capitulare Italicum* 801-es bejegyzése is *crimen maiestatis*ként határozta meg a *harisliz*t, vagyis a hadsereg elhagyását az uralkodó engedélye nélkül, e *capitulare* azonban azt szolgálta, hogy a római és a langobard jog hiányait pótolja, s így egy sajátos *mixtum compositum*ot, a római *crimen maiestatis* és a germán *harisliz* elemeit ötvöző, fő- és jószágvesztéssel járó tényállást hozott létre.

Az *Annales regni Francorum* elbeszélését olvasva a per lefolyásáról feltűnővé válik a narratíva hézagmentessége: a jelenlevők viselkedése túlságosan megkomponáltnak tűnik, a vádak mintegy maguktól tolnak elő, a vádemelők személye homályban marad, a király passzivitásba vonul, egyetlen aktív ténykedése a vádlott számára nyújtandó kegyelem kieszközlésében nyilvánul meg, a herceg pedig önként, saját kezdeményezésére, nem pedig királyi parancsra vonul kolostorba. Joggal merül fel a gyanú: a szerző nem a valós eseményeket kívánta dokumentálni, hanem Nagy Károly uralkodói nimbuszát növelve ideális keresztény uralkodóvá akarta stilizálni a Bajorországot hatalma alá hajtó királyt. A hivatalos frank propagandát közvetítő *Annales regni Francorum*mal szemben realitásos leírást olvashatunk az *Annales Laureshamenses*ben, hiszen itt a frankok elleni szervezkedés és a felesége gonosz tanácsára megkötött avar szövetség indítják arra a herceg addigi bizalmasait, hogy uruk ellen valljanak, ami végül a frankok által meghozott, s csak Nagy Károly intervenciójának köszönhetően enyhített halálos ítélethez vezet. Az események itt már realitásosabbak, életszerűbbnek tűnnek, a passzív frank uralkodóról kibontakozó kép azonban változatlanul kedvező – ez feltehetően a Nagy Károlyhoz közel álló szerző, Richbod trieri püspök személyes rokonszenvének tudható be. A Murbachi Évkönyvek (*Annales Nazariani*) az *Annales regni Francorum*tól teljességgel eltérő, azzal szöges ellentétben álló verziót adnak elő – anélkül hogy következetesen karoling-ellenes forrásnak nevezhetnénk e művet. Ezek szerint Nagy Károly Bajorországból frank területre hurcoltatja Tasziló családját, a herceget lefegyvereztetni, majd elítéltként *tonsuratio*ja után kolostorba záratja. A király itt nem vonul háttérbe, illetve nem bújik meg a herceget vádoló bajorok vagy frankok mögött, hanem maga tárgyalja a herceg ügyét, és hozza meg az ítéletet, ami a kolostorba zárást jelenti – tehát nem halálos ítéletet, amit csak a nagylelkű kegy enyhít elzárásra.

A Lechfelden tett vazallusi *commendatio*val – amelynek segítségével Tasziló illegitimé tette a Bajorország elleni frank katonai akciót – súlyos megaláztatás árán ugyan, de a herceg megtarthatta hercegségét, ám ezzel keresztülhúzta Nagy Károly tervét, amely Bajorország teljes integrálására irányult. Az ingelheimi perben vádként előhozott *infidelitas* önmagában nem állta volna meg a helyét, ezért Nagy Károly egy további vádpontot kényszerült kreálni: ez lett az árulással egyenértékű *harisliz*. Ugyanakkor – amint láttuk – sem az *Annales regni Francorum*ban nem található korábbi utalást erre a tényállásra (sem Tasziló kapcsán, sem egyéb kontextusban), a hivatalos verziótól független források pedig egyáltalán nem említik e kifejezést, illetve cselekményt még a 788-as események kapcsán sem. A *harisliz*, a királyi sereg 763-as elhagyása tehát nem más, mint fikció, s ezt, valamint a – ténylegesen csak 787-ben létrejött – hűbéri alávetettséget előfeltételező *infidelitast* legitimálandó torzította el a frank propaganda a korábbi évtizedek eseményeit, amelyeknek emlékezte, főként pedig jogi besorolása már egyébként is megfakult az egyre fogyatkozó kortársak körében. Más nézőpontból szemlélve az eseményeket azonban feltételezhetjük, hogy az *infidelitas* vádja elegendő lett volna Tasziló elítéléséhez – a koncepció peres természetrajza ezt sugallja. A *harisliz* kiemelésével a frank propaganda valószínűleg külön hangsúlyt akart adni az immáron a királynak alávetett nemesség függő helyzetének és ebből eredő hadviselési kötelezettségének.

Vizsgálódásunk végére talán nem maradt homályban, hogy Taszilót valóban *fraudator fidei*nek tekinthetjük-e, vagy pedig csak a frank források tendenciózus beállításának tudható-e be e negatív jellemzés – világosan megmutatkozott azonban, hogy milyen folyamatok vezettek e végeredményhez és e kép kialakulásához. A frank uralkodó nagyhatalmi politikájának nem volt feltétlenül szüksége katonai összeütközésre ahhoz, hogy miután ellenfeivel és ellenségeivel leszámolt, a hajdani Meroving-uralom alatt álló területen önállóságát immáron egyedülként megőrző Bajorországot is beolvassza birodalmába, elegendőnek mutatkozott ravasz diplomáciai eszközökkel elszigetelni a hercegséget, s a maga számára megnyerni a bajorok egy, a majdani perben őt támogató csoportját. A perben nem csupán hajdani vétkeit, nevezetesen a 763-ban elkövetett *harislizt*, vagyis a királyi sereg önkényes elhagyását vetették Tasziló szemére, hiszen ez de iure nem lett volna elegendő a halálos ítélet kimondásához, hanem súlyos hűtlenséggel – számos, 757-ben és 781-ben tett hűségesküjének, illetve 787-es vazallusi esküjének megszegésével –, s az *infidelitas* legsúlyosabb megnyilvánulásának számító, az avarokkal kötött szövetséggel is vádolták. A halálos ítélet végrehajtása ugyanakkor nem hozta volna meg Károly számára a kívánt eredményt, hiszen Tasziló kivégzésével nem annektálhatta volna eo ipso Bajorországot; Tasziló – s vele együtt családtagjainak – kolostorba zárása viszont lehetővé tette a frank uralkodónak, hogy szabadon rendelkezék az immáron uratlanná vált hercegséggel. Az *Évkönyvek* elbeszélései a tényeket, helyesebben a következményeket illetően számos ponton megfelelnek a valóságnak, az oksági viszonyokat azonban nem egyszer meghamisítják, illetve elkendőzik.

A jogi helyzet tisztázatlanságát és Károly Bajorország feletti uralmának nem teljes legitimitását mutatja a 794-es Frankfurti Zsinaton Taszilótól kivett nyilatkozat, amelyben maga és utódai Bajorországra vonatkozó minden igényéről lemond – a továbbiakban a források nem tesznek említést Taszilóról, az egyetlen tény, amit róla megtudunk, hogy az egykori bajor herceg egy általunk nem ismert esztendő decemberének 11. napján egyszerű szerzetesként távozott az élők sorából.